

Discipline jegens vrijheid of vrijheid dankzij discipline?

Theun Pieter van Tienoven*¹

Marli Huijer (2013). *Discipline. Overleven in tijden van overvloed*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Is discipline goed of slecht voor onze vrijheid? Moeten we discipline ondergaan of gebruiken? Kunnen we discipline leren of niet? En helpt discipline ons te overleven in tijden van overvloed?

De ambivalentie van het begrip discipline is groot en de veelheid aan betekenissen maakt het er niet eenvoudiger op. Etymologisch varieert persoonlijke discipline van ‘leerling’ (Lat. *discipulus*) tot ‘zelfkastijding’ (Lat. *disceplina*) en geïnstitutionaliseerde discipline van ‘ordening’ (bv. de regels van de Benedictijnse orde, zie Verheyen, 1949) tot ‘normaliserend toezicht’ (bv. Foucault, 2001). In haar zeer rijk gedocumenteerde boek *Discipline. Overleven in tijden van overvloed* neemt Marli Huijer discipline in al haar vormen onder de loep. Haar uitgangspunt: discipline is lang zo slecht nog niet.

Angst voor discipline en de-disciplinering

In het eerste deel van haar boek kadert Huijer de angst voor discipline die vanaf de Tweede Wereldoorlog groeide en culmineerde in de antiautoritaire beweging van de jaren 1960. Verhalen over de holocaust als Primo Levi's *If This Is a Man* (Levi, 2007 [orig. 1958]) en psychologische experimenten als de *Milgram*-experimenten en *The Third Wave* (Jones, 1972), voedden de angst dat gehoorzaamheid leidt tot barbarisme. Jones' experiment is illustratief voor Foucaults kritiek op disciplinering en toezicht. Volgens (Foucault, 2001) creëert militaire dressuur een ‘machinemens’ die nauwkeurig omgaat met tijd:

“Following minutes of progressive drill assignments the class could move from standing positions outside the room to attention sitting positions at their desks without making a sound. The maneuver took five seconds” (Jones, 1972, section 10).

* t.p.van.tienoven@vub.ac.be

1 Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR

Er wordt een systeem gecreëerd dat werkt onder hiërarchisch toezicht:

“I was now acting instinctively as a dictator” (Jones, 1972, section 32).

Dat wordt in stand gehouden door een regime van straffen en belonen:

“Students who responded in a sluggish manner were reprimanded and in every case made to repeat their behavior until it was a model of punctuality and respect” (Jones, 1972, section 12).

In dat systeem worden indelingen gemaakt op basis van rang en positie en niet op basis van persoonlijke kenmerken en individuen opereren als één:

“The entire collection [group of students, TPvT] however looked like one force as they sat in perfect attention” (Jones, 1972, section 42).

Foucault noemt het militair model als middel voor orde in de samenleving (o.a. door belonen en straffen, examinering op scholen, ...) de keerzijde van de democratie. Hij roept op tot verzet tegen de machtswerking van instituten, al geeft hij een dergelijk verzet weinig kans omdat disciplineren onzichtbaar is. Ze zit vervat in opvoeding (gestuurd door maatschappelijke standaarden), gewoonte (het herhalen van goede voorbeelden) en toezicht. We internaliseren de idee van toezicht (*i.e.* we zijn het gewoon dat op sommige plaatsen bewakingscamera's hangen, al ging het bij Foucault om de *panopticon*) waardoor we ons gaan gedragen alsof we altijd bekeken worden. We worden dus zelf onderdeel van het disciplineringsysteem en leggen ons zelfdisciplineren op die tot een gewoonte wordt, waardoor we menen dat discipline natuurlijk of zelfs esthetisch is.

Toch, zo schrijft Huijer, komt er met name in Nederland in de rumoerige jaren 1960 een tegenbeweging. Er is een streven naar persoonlijke vrijheid als tegenoffensief voor de calvinistische moraal en de verzuiling. Er is een wens voor antiautoritaire opvoeding met de opkomst van de 'vrije school'. Er is een lossere omgang met seks, alcohol en drugs als uiting van non-conformisme met de heersende moraal en er is sprake van antimaterialisme. Huijer illustreert dit aan de hand van Marcuse's *De eendimensionale mens* (Marcuse, 1968). Marcuse stelt dat materiële welvaart een onecht bewustzijn voedt en de zoektocht naar het echte bewustzijn belemmert.

Achterliggend aan het antimaterialisme is de gedachte dat de disciplineren van de protestante ethiek het kapitalisme in de hand heeft gewerkt (vgl. Weber, 1958 [orig. 1904-05]). Discipline en kapitalisme, zo schrijft Huijer, worden door de tegenbeweging niet geïnterpreteerd als vooruitgang. We worden juist slaaf van het kapitalistische systeem doordat we gewend raken aan overvloed, niet meer zonder kunnen en dus produceren om te consumeren. Huijer laat echter zien dat deze redenering ook omgedraaid kan worden. Kapitalisme vaart juist wel bij afwezigheid van disciplineren, bij de vrijheid om overvloedig te consumeren. Dat deze weldaad aan consumptie gevoed wordt door 'mimetische begeerte' (Achterhuis, 2010) of 'statusangst' (De Botton, 2011) is een andere kwestie.

(Geen) tijd in overvloed en andere overvloeden

Voortbouwend op haar vorige boek *Ritme. Op zoek naar een terugkerende tijd* (2012) staat Huijer in deel twee van het boek niet alleen uitgebreid stil bij discipline en materiële overvloed maar ook bij discipline en overvloed aan tijd. Huijer citeert uit het werk van Hartmut Rosa (2005) de paradox dat we geen tijd hebben, maar die door technologische vooruitgang wel in overvloed terugwinnen. Volgens Huijer hebben we discipline nodig om deze paradox te doorbreken en deze discipline neemt de vorm aan van ritmes. Ritmes zijn vrijheid en discipline in één: ze geven de vrijheid om 'nee' te zeggen tegen herhaling maar het is de discipline die de tijdsorde brengt die deze vrijheid faciliteert. Huijer argumenteert dat een 'neoliberale tijdsordening' of de-disciplinering van tijd – het afzetten tegen ritmes van vaste school- en werktijden en het flexibeler worden van – ertoe leidt dat werk- en privétijd vervagen en gezamenlijke tijdsordeningsprincipes verdwijnen.

Dezelfde denkoefening maakt Huijer voor de wisselwerking van discipline en vrijheid voor 'liefde in overvloed' en een 'overvloed aan mensen'. Een monogame relatie geeft de vrijheid elke nacht bij iemand te zijn, maar vraagt de discipline om niet naar een ander te gaan. Een polygame relatie geeft de vrijheid om naar anderen te gaan, maar vraagt de discipline om steeds weer bij dezelfde terug te komen (anders is er geen sprake van een relatie). Hetzelfde geldt voor het samenbrengen van een massa. Een mensenmassa geeft de vrijheid om de individualiteit te overstijgen, maar heeft discipline nodig om niet uit de hand te lopen. Huijer illustreert dit onder meer door het succesvolle *Woodstock* met het dramatisch afgelopen *Project X* in het Nederlandse Haren te contrasteren.

Zelfdiscipline zet maatschappij in spagaat

De continue wisselwerking tussen vrijheid en discipline maakt de maatschappelijke organisatie er niet eenvoudiger op. Meer vrijheid impliceert meer zelfdiscipline. Meer vrijheid leidt ertoe dat ouders, scholen en overheid steeds minder (of onduidelijkere) grenzen stellen waarbinnen we onszelf moeten disciplineren, met als gevolg dat het steeds moeilijker wordt om tot zelfdiscipline te komen. Bovendien is zelfdiscipline iets wat aangeleerd of overgedragen moet worden en de mogelijkheid hiertoe is ongelijk verdeeld in onze samenleving. Hoe groter de norm van zelfdiscipline, hoe groter de maatschappelijke ongelijkheid. Een samenleving die gekenmerkt is door overvloed vergt echter veel zelfdiscipline en het gebrek hieraan wordt gezien als een individueel en niet als een collectief probleem.

Een oplossing om uit deze spagaat zou kunnen bestaan uit Elias' (2011 (orig. 1939)) idee van integratie (het opnemen van lagere sociale klassen in afhankelijkheidsrelaties in de samenleving) en assimilatie (het overnemen van gedragingen van hogere sociale klassen door lagere sociale klassen), al zitten we volgens Huijer nu wel in de fase van afsto-

ting (bv. zichtbaar door de toenemende mate waarin privé-opleidingsinstituten worden opgericht). Bovendien, stelt Huijer, zijn er voorbeelden te over waaruit blijkt dat disciplineren of intelligentie niet nodig is om beroemd te worden (bv. de misdragingen van tieneridool Justin Bieber of tv-series als *Oh Oh Cherso*, al heeft deze de Belgische televisie niet gehaald). Daarnaast identificeert de bovenlaag zich steeds meer met de onderlaag in hun smaakvoorkeuren, waardoor normen niet meer door hen bepaald worden en er geen reden meer is voor assimilatie. Huijer geeft als voorbeeld dat de slanke gestalte van de functionele bovenlaag geen indruk meer maakt, met toenemende obesitas tot gevolg.

Wie heeft schuld?

In deel drie stelt Huijer de schuldvraag omtrent de-disciplineren. Is het de schuld van het neoliberalisme? Van vrijemarktkapitalisme dat ontaardt in vrijheid om toe te geven aan begeerte? Het lijkt immers dat eigenbelang en erkenning dominante waarden zijn geworden en dat er een moraal heerst van concurrentie en prestatie waardoor de mens 'ondernemer van zichzelf' is geworden (vgl. Foucault, 2001). Of is het de schuld van de naïviteit van de jaren 1960? Creëerde die een teloorgang van de algemene zedelijkheid, een doorgeslagen roep om individuele vrijheid? In dat geval, zo citeert Huijer de Britse arts Dalrymple (2005), is elke vorm van gezag een belediging van het ik en moet het dus betwist worden omdat het gezag is.

Wat het antwoord op de schuldvraag ook is, volgens Huijer menen cultuurcritici dat er noodzaak is aan een ommekeer waarin vrijheid wordt ingeperkt om de werkelijke vrijheid te herstellen. Het traditionele (lees: stabiele) gezin dient terug te keren en voor regelmaat en discipline te zorgen. Daarnaast dient ook het onderwijs zijn disciplinerende taak opnieuw op te nemen. Het onderwijs mag zijn norm niet verlagen in functie van het centraal stellen van het ik. Kinderen moeten weer leren luisteren, memoriseren en hoofdrekenen. Huijer brengt hier echter een aantal opvallende bevindingen tegenin: 95% van de Nederlandse ouders is tevreden met hun opvoeding en slechts 2% van de Nederlanders vindt het onderwijs slecht.

Het kan echter niet empirisch ontkracht worden dat de verschillende besproken overvloeden leiden tot ongezonde levensstijlen die bovendien sociaal gekleurd zijn. Met name in de lagere sociale klasse wordt overmatig gerookt, gegeten en alcohol gedronken. Bovendien beginnen zij op jongere leeftijd met seks en hebben zij vaker hieraan gerelateerde gezondheidsproblemen. Gezondheidsbevorderende maatregelen hebben lang niet het gewenste effect. Het terugbrengen van zelfdiscipline is dus zeker gewenst, maar hoe?

Oefenen en uitbesteden

In het laatste deel van haar boek gaat Huijer hierop in. De grootste creatieve geesten oefenden zich in zelfdiscipline (bv. Benjamin Franklin is beroemd voor zijn ideale da-

gelijke discipline om tot 'morele perfectie' te komen) of besteedde discipline uit (bv. Victor Hugo schreef naakt en liet zijn dienstbode zijn kleding verstoppen, zodat hij de verleiding kon weerstaan om niet naar buiten te gaan) (voor meer voorbeelden, zie Currey, 2013). Het uitbesteden van discipline is nog niet zo'n gek idee en het is zeker niet nieuw. Huijer illustreert dit aan de hand van het concept 'antropologische symmetrie' van Latour (1997), die stelt dat dingen soms even dwingend of zelfs dwingender kunnen zijn dan mensen. Als voorbeeld van de discipline van dingen geeft Latour de autogordel: we leveren vrijheid in doordat we ons vastgespen in de auto, maar krijgen er ook vrijheid voor terug, doordat we ons met de auto kunnen verplaatsen. Huijer zelf geeft als voorbeeld de *app's* 'Freedom' en 'Selfcontrol' die onherroepelijk de internetverbinding van een smartphone uitschakelen (*i.e.* het inleveren van vrijheid) en daardoor de mogelijkheid bieden om zich te concentreren op andere dingen (*i.e.* het terugkrijgen van vrijheid).

Een fundamentele vraag blijft wel: aan wie dragen we dan een deel van onze macht over? Volgens Latour moeten we ons daar niet mee bezighouden. Wij zijn allang zodanig verweven met apparaten dat we minder menselijk zouden worden als we ons van die apparaten zouden ontdoen. Bovendien, zo stelt Huijer, is het uitbesteden van discipline aan dingen toegankelijk voor iedereen en maakt het geen onderscheid tussen zij die al over veel discipline beschikken en zij die daar niet over beschikken.

Een tweede vorm van het uitbesteden van discipline is het aangaan van menselijke relaties waarin mensen elkaars gedrag reguleren omdat menselijke handelingen onomkeerbaar zijn. Hier citeert Huijer Hannah Arendt (2011 [orig. 1958]), die stelt dat beloften en vergeving de remedie zijn tegen deze onomkeerbaarheid. Het doen van beloften is in wezen het uitbesteden van discipline. Een netwerk van intermenselijke relaties heeft niet-sovereiniteit als grondslag, het verbindt mensen en werkt dus disciplinerend.

De vraag is of het doen van beloften en het zich houden aan beloften op basis van morele voorschriften niet te positief gedacht is? Het antwoord: ja en nee, en dat is misschien ook de enige kritische kanttekening bij het boek. De concepten discipline en vrijheid zijn dusdanig complex dat het boek weliswaar een zeer mooi en gestructureerd overzicht geeft van de (evolutie van de) rol van discipline en vrijheid in onze samenleving, maar dat het op geen van de opgeworpen vragen een eenduidig antwoord kan geven. Hebben we nood aan discipline? Ja en nee. Is discipline een inperking van de vrijheid? Ja en nee. Kan discipline ons helpen overleven in overvloed? Ja en nee. Misschien hoor ik zo'n kritiek niet te geven juist omdat ze onoverkomelijk is. Misschien botst hier gewoon de rationale van de onbevooroordeelde wetenschapper met de persoonlijke visie van ondergetekende die juist een groot vertrouwen stelt in discipline om te overleven in tijden van overvloed. Alleszins, het moet bovenal gezegd: het boek boeit van het begin tot het einde, waardoor het zelfs een lezer met een compleet gebrek aan discipline geen moeite vergt om het te lezen!

Bibliografie

- Achterhuis, H. (2010). *De utopie van de vrije markt*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Arendt, H. (2011 [orig. 1958]). *De menselijke conditie*. Amsterdam: Boom.
- Currey, M. (2013). *Daily Rituals. How Great Minds Make Time, Find Inspiration, and Get to Work*. Croydon: Picador.
- Dalrymple, T. (2005). *Beschaving of wat er van over is*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- De Botton, A. (2011). *Statusangst*. Amsterdam: Olympus.
- Elias, N. (2011 [orig. 1939]). *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*. Amsterdam: Boom.
- Foucault, M. (2001). *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Huijjer, M. (2012). *Ritme. Op zoek naar een terugkerende tijd*. Zoetermeer: Klement.
- Jones, R. (1972). *The Third Wave*: <http://web.archive.org/web/20071012043335/http://www.vaniercollege.qc.ca/Auxiliary/Psychology/Frank/RJmore.html>.
- Latour, B. (1997). *De Berlijnse sleutel en andere lessen van een liefhebber van wetenschap en techniek*. Amsterdam: Van Gennep.
- Levi, P. (2007 [orig. 1958]). *If This is a Man*. New York: BN Publishers.
- Rosa, H. (2005). *Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Verheyen, B. (translator) (1949). *The Holy Rule of St. Benedict*. Atchinson, Kansas: St. Benedict's Abbey.
- Weber, M. (1958 [orig. 1904-05]). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribner's Sons.